

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ «ВІКОВА СТРАТИФІКАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА»

Чи є у нашому суспільстві проблема батьків та дітей. Раніше ми її або категорично заперечували або применшували значущість. Але від цього сама проблема не стає менш гострою. Отже, спробуємо розібратися, в чому конкретно полягає, про які саме соціально-вікові відмінності або конфлікти йдеться?

Кожне суспільство має власну систему вікової стратифікації, тобто ієрархічно організований порядок взаємодії вікових верств (страт). Між хронологічним віком індивіда та його соціальними можливостями завжди є взаємозалежність.

З одного боку, хронологічний вік, а точніше, передбачуваний цим віком рівень розвитку індивіда прямо чи опосередковано визначають його суспільний стан, характер основної діяльності, діапазон соціальних функцій тощо. З іншого боку, віковий поділ праці та диференціація соціальних ролей, що становлять елемент соціальної структури суспільства, визначають становище, самосвідомість та рівень домагань індивідів, що належать до відповідної вікової групи.

Вікова стратифікація містить в собі два взаємопов'язані, але автономні елементи вікової структури населення, що залежить від рівня народжуваності, смертності, інших демографічних процесів, та вікову структуру соціальної діяльності, віковий розподіл праці, вікові специфічні види діяльності, комплекси соціальних ролей та ін.

Оскільки ця система динамічна, історичний розвиток суспільства можна уявити у вигляді останньої зміни та наступності поколінь. Вікові верстви населення, тобто сукупності індивідів певного віку, різних за своєю чисельністю та складом (наприклад, за статевим чи професійним), а також за характером діяльності (віково-специфічної дії). Вік служить критерієм заняття або догляду тих чи інших соціальних позицій, виконання певних соціальних ролей, причому цей зв'язок може бути як безпосереднім, так і опосередкованим (наприклад, часом, необхідним для здобуття освіти, без якої не можна зайняти певного суспільного становища).

Вікові верстви населення, тобто сукупності індивідів певного віку, різні за своєю чисельністю та складом (наприклад, за статевим або професійним), а так само за характером діяльності (віково-специфічні дії). Вік служить критерієм знання чи відповідності тим чи іншим соціальним позиціям,

виконання певних соціальних ролей, причому цей зв'язок може бути як безпосереднім, так і опосередкованим (наприклад, часом, необхідним для здобуття освіти, без яких не можна зайняти певне становище).

Діапазон соціальних ролей, доступних особам, що належать до різних вікових верств, варіює як якісно (різноміснi соціальні ролі часто утворюють взаємопов'язані комплекси, які стають доступними або недоступними досить одночасно; таким чином пов'язані, наприклад, шлюбний вік та громадянське повноліття), так і кількісно (порівняйте кількість професій, доступних 18-25 та 60-річній людині). В одному випадку відповідні критерії є нормативними (шкільний вік, громадянське повноліття), в іншому – фактичними (наприклад, середній вік вступу в шлюб), причому ступінь визначеності вікових критеріїв і кордонів у різних суспільствах та різних сферах діяльності неоднакова.

Вікова стратифікація включає також певну систему пов'язаних з віком соціально-психологічних очікувань та санкцій (порівняйте уявлення про нормальну поведінку та ступінь відповідальності підлітка та дорослої людини, молодого спеціаліста та ветерана праці).

Зміна чисельності та складу вікових шарів пов'язана з утворенням когорт, що зв'язують одна одну, їхнім перетворенням внаслідок міграції та поступового зменшення та зникнення в результаті вимирання. Демографічний процес зміни когорт зумовлений біологічним процесом старіння організму людини. Разом з тим він має важливі соціально-історичні компоненти.

З одного боку, відбувається постійний розподіл та перерозподіл індивідів певного віку за відповідними соціальними системами та ролями. Він зумовлений об'єктивними потребами соціальної системи, насамперед суспільним поділом праці, наявністю робочих місць та соціальних функцій, що підлягають виконанню та реалізації за допомогою відповідних соціальних механізмів. З іншого боку, йде зустрічний процес соціалізації, завдання якого – навчити індивіда на кожному етапі його життєвого шляху засвоювати нові соціальні ролі та залишати старі (чи пристосовуватися до їхніх змін). Підготовка до виходу на пенсію у цьому сенсі – такий самий необхідний елемент соціалізації людей похилого віку, як професійна орієнтація – елемент соціалізації підлітків.

Структура населення при цьому тісно взаємодіє з рольовою структурою, статевовіковою, розподілом праці і т. ін. Зміна у будь-якій окремо взятій ланці вікової структури може спричинити зміну інших елементів. Наприклад, зростання кількості дітей шкільного віку викликає необхідність збільшення кількості шкіл, а зниження народжуваності спричиняє старіння населення,

породжуючи дефіцит робочої сили. Взаємозв'язок процесів розподілу соціальних ролей та соціалізації також цілком очевидна.

Вікова стратифікація будь-якого суспільства – не замкнена система, вона тісно пов'язана з усією системою соціальних інститутів, а також подіями його історії.

Війна або сильна епідемія можуть повністю змінити віковий склад населення з усіма наслідками, що звідси випливають. Зміна суспільно необхідної тривалості освіти і навчання здатна прискорити або уповільнити терміни соціального дозрівання юнацтва, його включеності в трудове життя, що переломлюється у відповідних соціально-психологічних стереотипах (коли, наприклад, ми починаємо вважати людину дорослою, зрілою, літньою тощо). Зміни вікової структури суспільства та віково-специфічної діяльності, у свою чергу, впливають на економічний та соціальний розвиток.

Як важливий компонент соціальної структури вікова стратифікація тісно пов'язана із закономірностями життєвого шляху індивіда.

Особливо наочно такий взаємозв'язок виступає у трактуванні поняття юності. Скрізь і всюди слово "юність" означає перехід від залежного дитинства до самостійної та відповідальної дорослості. Цей перехід передбачає завершення фізичного, зокрема, статевого дозрівання, і навіть досягнення індивідом соціальної зрілості.

Але які ж терміни та критерії того й іншого? Тут не може бути однозначної відповіді, придатної для всіх без винятку часів та народів.

У первісних суспільствах з їхніми порівняно простими і стабільними соціальними структурами індивід відносно легко засвоює соціальні ролі та трудові навички, необхідні дорослій людині.

У класовому суспільстві правові соціальні критерії дозрівання ускладнюються, стають більш багатовимірними. У результаті процес розвитку і дозрівання виглядає дедалі нерівномірним.

У середні віки процес соціалізації в основному йшов шляхом безпосереднього практичного включення дитини в діяльність дорослих. Навчання на той час було органічною частиною праці та побуту, а самі критерії зрілості мали становий характер.

Новий час приніс важливі соціальні та психологічні зрушення. Насамперед різко посилилася нерівномірність процесів фізичного та соціального дозрівання. Фізичне, зокрема статево, дозрівання помітно прискорилося. Це не могло не позначитися на психіці та поведінці підлітків, змушуючи психологів знижувати межі юнацького віку.

Навпаки, ускладнення суспільно-трудової діяльності спричинило подовження необхідних термінів навчання. Нове покоління молоді значно

пізніше, ніж його ровесники у минулому, починають самостійне трудове життя. Звідси – подовження своєрідного рольового мораторію, коли юнак приміряє на себе різні дорослі ролі, але ще не ідентифікує себе із ними остаточно, і зміна відповідних соціально-психологічних стереотипів (Плоди акселерації ростуть швидко, а дозрівають повільно).

Подовження юності, крім збільшення термінів навчання та зміни вікової стратифікації (є старші, які можуть і хочуть виконувати відповідні соціальні функції), має свої особистісні передумови: розширення сфери свідомого самовизначення молодшої людини та підвищення ступеня її самостійності.

Велика свобода вибору та менша соціальна скрутість сприяють формуванню більш гнучкого соціального характеру та забезпечують більшу різноманітність індивідуальних варіацій. Але з іншого боку психологічно ускладнюється процес самовизначення. Дуже великий вибір можливих шляхів, і тільки на практиці, коли людина вже починає займатися тією чи іншою діяльністю, з'ясується, підходить вона людині чи ні. До того ж самовизначення є водночас самообмеженням.

Як впливає на естафету поколінь умови НТП, які ми, незважаючи ні на що, таки переживаємо?

Можна сказати, що чим вищий темп історичного розвитку, чим більше соціально значущих змін відбувається в одиницю часу, тим помітніше буде різниця між поколіннями, тим складнішими стануть механізми трансмісії, передачі культури від старших до молодших і тим вибірковіше, селективніше виявиться ставлення молодших до соціального, культурного, спадщини. (Саме так все відбувається у нас зараз).

Історична наступність реалізується лише через різноманіття та зміну, в якій молодші відіграють дуже активну роль.

У суспільствах, що повільно розвиваються, соціально-вікові градації суворо зберігалися і підтримувалися.

У сучасному суспільстві – складніше. Хоча й сьогодні виконання багатьох ролей прямо і опосередковано залежить від хронологічного віку, зв'язок між віком та соціальним становищем вже не такий тісний. Відносини батьків та дітей, а також представників різних вікових верств стали набагато більш гнучкими, рухливими та рівноправними. Оскільки освіта може певною мірою замінити безпосередній, набутий з віком життєвий досвід, молода людина, здобувши вищу освіту, може у професійній сфері «обійти» свого батька та його ровесників. Рухливість такої вікової стратифікації, будучи історично прогресивною, водночас створює деяку соціально-психологічну невизначеність соціально-вікових кордонів та пов'язаного з ними рівня домагань.